

SUDDA YERGA OID HUQUQIY MUNOSABATLARDAN KELIB CHIQUADIGAN ISHLARNI KO'RISH BORASIDAGI QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Qarshiboyev Jasurbek Komiljon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti, Mediatsiya va nizolarni muqobil hal etish
usullari mutaxassisligi magistranti

e-mail: jasurbekqarshiboyev54@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida yerga oid huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ishlarni sudda ko'rishni huquqiy jihatdan takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, ushbu turdagi ishlarni sudda ko'rish masalasi va boshqa ish ko'rish turlaridan farqli hamda o'ziga xos jihatlari batafsil yoritilgan. Maqolada yer nizolarining murakkabligi, ushbu nizolar sonining o'sishi tendensiyasi kuzatilayotganligi, yer nizolarining ko'p hollarda davlat ijro hokimiyati idoralari qarorlari bilan bog'liqligi va yerning tabiiy va xo'jalik-ishlab chiqarish obyekt sifatidagi ahamiyati ushbu nizolarni ko'rib chiqishda xorijiy davlatlar tajribasini o'rganishni taqozo etishi tahlil qilindi. Sudlar tomonidan yerga oid huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ishlarni ko'rishni takomillashtirish uchun, eng avvalo, yer bilan bog'liq huquqiy munosabatlar asrlar davomida yaxshi rivojlangan mamlakatlarning huquqiy tajribasini o'rganish hamda yurtimizda ham ushbu huquqiy mexanizmlarni joriy etish samarali natija berishi huquqiy jihatdan asoslantirildi. Rivojlangan mamlakatlarda yerga oid huquqiy munosabatlarni tartibga solishda aksariyat hollarda ixtisoslashtirilgan yer sudlarining faoliyati samarali yo'lga qo'yilgan. Shu sababli maqolada fuqarolik sudlari negizida ixtisoslashtirilgan yer sudlarini tashkil etishning ijobiy va salbiy taraflari haqida bahs yuritiladi.

Kalit so'zlar: yer nizolari, sudlarni ixtisoslashtirish, yer sudlari, nizolarni ko'rib chiqish, ijara huquqi, yer uchastkalari.

ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО РАССМОТРЕНИЮ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВОВЫХ ВОПРОСОВ В СУДЕ

АННОТАЦИЯ

Данная статья направлена на правовое совершенствование рассмотрения земельных правовых отношений в Республике Узбекистан. В статье детально анализируются особенности земельных споров в суде и их отличия от других видов дел. Рассматривается сложность земельных споров, наблюдаемая

тенденция к увеличению их числа, а также частая связь этих споров с решениями, принимаемыми государственными исполнительными органами. Также подчеркивается важность земли как природного и экономического ресурса, что требует изучения опыта иностранных стран в разрешении подобных споров.

Для улучшения рассмотрения земельных правовых вопросов в статье акцентируется внимание на необходимости изучения правовых практик стран, где земельные отношения развивались веками, и на том, как внедрение аналогичных правовых механизмов может дать эффективные результаты в Узбекистане. Во многих развитых странах специализированные земельные суды показали свою эффективность в регулировании земельных правовых отношений. На основе этого опыта статья обсуждает положительные и отрицательные стороны создания специализированных земельных судов в рамках гражданских судов.

Ключевые слова: земельные споры, специализация судов, земельные суды, разрешение споров, права аренды, земельные участки.

PROSPECTS FOR IMPROVING LEGISLATION ON ADJUDICATING LAND-RELATED LEGAL MATTERS IN COURT

ABSTRACT

This article is aimed at legally improving the adjudication of land-related legal relations in the Republic of Uzbekistan. It provides a detailed analysis of the specificities of land disputes in court and how these differ from other types of cases. The article explores the complexity of land disputes, the observed trend of increasing numbers of such disputes, and the frequent connection of these disputes to decisions made by state executive authorities. It also highlights the importance of land as both a natural and economic asset, which necessitates studying the experiences of foreign countries in resolving such disputes.

In order to improve the adjudication of land-related legal matters, the article emphasizes the need to study the legal practices of countries where land-related legal relations have been well developed over centuries, and how adopting similar legal mechanisms could yield effective results in Uzbekistan. In many developed countries, specialized land courts have proven to be an effective way of regulating land-related legal relations. Based on this experience, the article discusses the pros and cons of establishing specialized land courts within the framework of civil courts.

Keywords: land disputes, specialization of courts, land courts, dispute resolution, lease rights, land plots.

KIRISH

Hozirgi vaqtda jamiyatdagi tub ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar munosabati bilan yer fuqarolik muomalasining ekvivalent obykti sifatida harakat qila boshladi. U asosiy ishlab chiqarish vositasi bo'lib, katta iqtisodiy ahamiyatga ega hisoblanmoqda. Buning isboti sifatida yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyamizning 68-moddasi "Yer qonunda nazarda tutilgan hamda undan oqilona foydalanishni va uni umummilliy boylik sifatida muhofaza qilishni ta'minlovchi shartlar asosida va tartibda xususiy mulk bo'lishi mumkin" kabi norma bilan to'ldirilganligini aytishimiz mumkin.

Qolaversa, ishonch bilan aytishimiz mumkinki, yerga oid nizolar yer munosabatlari tartibga solishning muhim majmuasini, shuningdek, yer uchastkasining alohida huquqiy tabiati va qiymatini hisobga olgan holda sud ishlarining eng murakkab toifalaridan biridir. Yer bilan bog'liq nizolar moddiy dunyo obykti sifatida ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lgan yer: ba'zi jihatlarda u tabiiy resurs, tabiatning ajralmas qismi, boshqa tarafdin fuqarolik huquqidagi ba'zi istisnolardan tashqari fuqarolik muomalasining, mulk huquqi yoki boshqa mulkiy huquqlarning obykti sifatida ko'zga tashlanadi.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligiga muvofiq, har qanday yer nizolari bilan bog'liq holatda ham tegishli subyektlar huquqlarining sud tartibida himoya qilinishi ta'minlanadi. Yer uchastkasi egasi va foydalanuvchilarining huquqlarini himoya qilish darajasi bir xil bo'lib, bu fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi konstitutsiyaviy prinsipidan kelib chiqadi. Ayni damda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fuqarolarning yerga bo'lgan huquqlarini kafolatlaydi, mulkni olib qo'yish faqat sud orqali bo'lishi mumkinligini belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Yer-huquqiy munosabatlarning murakkablashishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 68-moddasida mustahkamlangan yerning alohida ijtimoiy ahamiyatining ortishi, yer bilan bog'liq nizolar sonining keskin ko'payishi natijasida fuqarolarning yer bilan bog'liq huquqlari va manfaatlarini himoya qilishning alohida protsessual xususiyatlariga ega sud shaklini o'rnatish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Bularning barchasi yurtimizda yer nizolarini hal qilish muammolariga yuridik fanning muayyan e'tiborini keltirib chiqaradi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan yer nizolarini ko'rib chiqishning protsessual xususiyatlarini har tomonlama o'rganish, qonunchilikni, birinchi navbatda, sudlarning qonuniyligi va adolatliligini oshirish maqsadida yer bilan bog'liq nizolarni samarali hal etishga qaratilgan huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni yanada takomillashtirish istiqbollarini ilmiy jihatdan tadqiq etildi.

Buning uchun ilmiy bilishning tahliliy, umumlashtirish, qiyosiy-huquqiy, tizimli-tuzilmaviy va formal yuridik o'rganish usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR

Qonunchilikda belgilangan yer nizolarini ko'rib chiqish tartibi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bunda yer uchastkasiga egalik qilish va foydalanish chegaralari to'g'risidagi masalani yerga nisbatan huquqlarni belgilashdan ajratib ko'rib chiqib bo'lmaydi. Shuningdek, yer uchastkasiga va unda joylashgan ko'chmas mulkka nisbatan huquqni belgilash bilan bog'liq nizolarni ham alohida ajratib bo'lmaydi. Nafaqat yer va undagi o'simliklar, balki ushbu yer uchastkasida joylashgan inshoot va qurilmalarga ham taalluqli bo'lgan nizolarda negator da'vo yer bilan bog'liq xususiyat kasb etadi. Shu bois ham bunda maxsus protsessual qoidalar qo'llanilishi maqsadga muvofiqligi batafsil tahlil etildi.

Yer nizolarini sud tartibida hal qilish tendensiyasining kengayishi Oliy sud Plenumining 2006-yil 22-dekabrda 17-sonli "Sud amaliyotida bitimlarni tartibga soluvchi qonunchilik normalarini tatbiq qilishda vujudga keladigan ayrim masalalar to'g'risida"gi, 2023-yil 20-noyabrda 28-sonli "Sudlarda yerga oid nizolarni ko'rishda qonunchilik hujjatlari normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi qarorlarining tahririy o'zgarishlar bilan qabul qilinishiga olib keldi.

Ta'kidlash lozimki, yer nizolarining murakkabligi, ushbu nizolar sonining o'sishi tendensiyasi kuzatilayotganligi, yer nizolarining ko'p hollarda davlat ijro hokimiyati idoralari qarorlari bilan bog'liqligi va yerning tabiiy va xo'jalik-ishlab chiqarish obyekti sifatidagi ahamiyati ushbu nizolarni ko'rib chiqishda xorijiy davlatlar tajribasini o'rganishni taqozo etadi. Sudlar tomonidan yerga oid huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ishlarni ko'rishni takomillashtirish uchun, eng avvalo, yer bilan bog'liq huquqiy munosabatlar asrlar davomida yaxshi rivojlangan mamlakatlarning huquqiy tajribasini o'rganish hamda yurtimizda ham ushbu huquqiy mexanizmlarni joriy etish samarali natija beradi. Rivojlangan mamlakatlarda yerga oid huquqiy munosabatlarni tartibga solishda aksariyat hollarda ixtisoslashtirilgan yer sudlarining faoliyati samarali yo'lga qo'yilgan.

Olib borilgan tadqiqot loyihasi natijasida yerga oid huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni da'vo tartibida sudda ko'rish yuzasidan to'plangan ilmiy xulosalar, ko'rsatilgan amaliy taklif va tavsiyalar kelgusida qonunchilik tizimini takomillashtirishda, milliy protsessual qonunchilik tizimiga yangi norma kiritish, mazkur nizolarni sudda ko'rish bo'yicha Oliy Sud Plenumi qarorlarini takomillashtirishda, shuningdek yangi tadqiqotlarni amalga oshirish orqali fuqarolarning yer bilan bog'liq holda buzilgan huquq va manfaatlarini sud orqali tiklash bilan birga sudda yerga oid huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan

ishlarni ko‘rishni takomillashtirish istiqbollari hamda samarali huquqiy mexanizmni yaratishda foydalanish mumkin.

MUHOKAMA

Fuqarolarning toza va sog‘lom atrof muhitga bo‘lgan huquqi dunyo davlatlari konstitutsiyasining uchdan bir qismida kafolatlab qo‘yilgan bo‘lib, hozirda ushbu huquqlarni samarali ta‘minlash maqsadida 50 dan ortiq mamlakatlarda 350 dan ortiq ixtisoslashgan ekologik va yer sudlari hamda tribunallar tashkil etilgan. Jumladan, Braziliyada alohida ekologik sudlar, Buyuk Britaniyada yer masalalari bo‘yicha maxsus sudlar, Germaniyada qishloq xo‘jalik yerlari bo‘yicha ixtisoslashtirilgan sudlar, XXRda o‘rmon xo‘jaligi, qishloq xo‘jaligi va yerlar bo‘yicha sudlar faoliyat ko‘rsatmoqda.

Angliyada XII asrdayoq “assisa” sudlari faoliyat ko‘rsatgan bo‘lib, unda nizoli yer masalalari bo‘yicha guvoh sifatida sudga yer uchastkasiga da‘vogarlik qilayotgan shaxslarning 12 tadan qo‘shnisi taklif qilingan va ish ular ishtirokida hal qilingan. [1] Hozirda Buyuk Britaniyada yer uchastkasini majburiy olib qo‘yish, majburiy olingan yer uchastkasi uchun kompensatsiya to‘lash masalalarini hamda hukumat va boshqa organlarning yer uchastkasi bilan bog‘liq qarorlari ustidan shikoyatlarni ko‘rib chiquvchi yer tribunallari tashkil etilgan.

Chunonchi, birinchilardan bo‘lib yaratilgan va hozirgi kungacha faoliyat yuritayotgan yer sudlari orasida Massachusetts yer sudlari alohida ahamiyatga ega. Ushbu tuzilmaning faoliyati Torrens tizimini (yerni ro‘yxatga olish tizimi) joriy etish bilan bog‘liq holda boshlangan. Qolaversa, uning predmetining yurisdiksiyasi ko‘chmas mulk bilan bog‘liq nizolar bilan cheklangan. Shu bilan birga, yer sudlarining ayrim turlari ma‘muriy yer nazorati organlariga aylantirilgan yoki o‘z faoliyatini to‘xtatganini ta‘kidlash lozim. Shunday qilib, AQShda 1779-1780 yillarda birinchi “Kentukki Land sudi” faoliyat ko‘rsatdi [2]; Avstraliyada Yangi Janubiy Uelsning yer va atrof-muhit sudi 1980-yildan beri faoliyat yuritadi [3]; 1891-1904 yillarda Ispaniya va Meksikada ham xususiy yerga da‘volar bo‘yicha sud ishlagan [4]; 1865-yildan 1964-yilgacha Yangi Zelandiyada ham yer sudi mavjud edi. [5]

Bugungi kunda anglo-sakson huquq tizimida yer uchastkalari egalari va ijarachilari o‘rtasidagi xo‘jalik faoliyati doirasida ular o‘rtasidagi, shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida nazoratni amalga oshiruvchi davlat organlari, yer uchastkalarini berish bo‘yicha munitsipalitet va hokimiyat organlari o‘rtasidagi nizolarni hal qiluvchi 20 ga yaqin yer yurisdiksiya tuzilmalari mavjud. Ushbu ixtisoslashtirilgan sudlar yer uchastkalarining chegaralarini tasdiqlash, ularda xo‘jalik faoliyatini amalga oshirish, qo‘shni yer uchastkalari chegaralarini muvofiqlashtirish,

shuningdek, sud tizimi uchun ro'yxatga olish, yer uchastkalarining kadastrlarini yuritish, yer tuzish bo'yicha turli ko'rsatmalar berish va boshqa yer bilan bog'liq masalalarga oid ishlarni hal qiladi.

Romano-german huquqiy oilasi davlatlarida yerni ro'yxatga olish bo'yicha Daniya sudi va yerni ijaraga berish bo'yicha fransuz tribunallari yer nizolarini ko'rib chiqadigan ixtisoslashgan sud organlari sifatida ajralib turishi mumkin.

Daniya yerni ro'yxatga olish sudi yer nizolarini ko'rib chiqadigan sud organi bo'lishi bilan birga yer uchastkalarini davlat ro'yxatiga olish organi hisoblanib, ushbu sud qarorlari ustidan Daniya Oliy sudiga shikoyat qilinishi mumkin.[6] Sudning o'zi 2007 yilda sud-huquq islohotlari natijasida Xabro shahridagi 25-tuman sudi sifatida tashkil etilgan. Sud xodimlari esa 110 kishidan iborat. Sudning vakolatiga barcha yuridik ahamiyatga ega harakatlarni amalga oshirish, jumladan, yer uchastkasi bo'yicha davlat hujjatlarini chiqarish, ko'chmas mulkka ipoteka va avtomashinalar, boshqa muhim ko'char mulkka ssuda shartnomalarini ro'yxatdan o'tkazish va boshqa masalalarni hal qilish kiradi. Daniyadagi ushbu ixtisoslashtirilgan yer sudi 2011-yildan beri sud ishlarini yuritishning elektron shakliga o'tdi. [7]

Fransiyada yer ijarasi bo'yicha tribunal sudlar fermerlar faoliyati va yer munosabatlari bilan bog'liq ishlarni ko'rib chiqadi. Ularning faoliyati Fransiya qishloq xo'jaligi va dengiz baliqchilik kodeksining 9-bandi bilan tartibga solinadi. Darhaqiqat, ushbu sudlar yer egalari va ijarachilar o'rtasidagi yer ijarasi bilan bog'liq barcha nizolarni, jumladan, ijara haqi miqdori, yerni ijaraga berish shartnomalarining amal qilish muddati to'g'risidagi nizolarni hal etish uchun mutlaq yurisdiksiyaga ega. [8] Hozirgi vaqtda har bir yerni ijaraga berish bo'yicha sud tarkibi sud majlislarida raislik qiluvchi magistrat (departament vakili) va 5 yilga muddatga tayinlanadigan, 26 yoshdan oshgan Fransiya fuqarolari bo'lgan to'rtta operator (xalq maslahatchisi), ulardan ikkitasi yer egasi (yer ijarachisi) va ikkitasi operatorlar (ijarachilar) bo'lgan maxsus xodimlardan iborat. [9]

Anglo-sakson huquqiy oilasi mamlakatlari uchun yerga oid nizolarni ko'rish uchun sudlarning, asosan, kvazi-sud organlari shaklida tashkil etilishi ham ularning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi.

Chunonchi, Shotlandiya yer sudi 1912-yilda kichik ijarachi fermerlarning huquqlarini himoya qilish uchun tuzilgan. Uning tarkibiga rais, rais o'rinbosari va malakali huquqshunos bo'lmagan, balki qishloq xo'jaligida ko'p yillik tajribaga ega bo'lgan uch nafar amaliyotchi a'zo kiradi. Ish yuritish jarayonini malakali advokat bo'lgan bosh kotib nazorat qiladi va sudyalar bilan ishlarni ko'rishda yaqindan hamkorlik qiladi hamda ularga huquqiy va protsessual masalalar bo'yicha maslahatlar beradi. 2007-yildan beri ishlarni ko'rib chiqish hayatning ikki yoki uchta a'zosi - rais

yoki uning o‘rinbosari hamda bir yoki ikkita amaldagi sudya ishtirokida o‘tkazilishi mumkin. [10] Sudning vakolatiga korxonani fermer xo‘jaligiga kiritish imkoniyatini aniqlash, yer uchastkalarining chegaralarini belgilash, yer uchastkasi uchun adolatli ijara haqini belgilash, lizing beruvchiga yer yoki yaylovni oqilona maqsadlarda yangilash (ya‘ni, rekultivatsiya qilish) uchun ruxsat berish, servitutlarni o‘rnatish, dehqonga o‘z xo‘jaligiga mulkdordan meros huquqini olishiga ruxsat berish, Crofting (yer) komissiyasining qarorlari ustidan shikoyatni ko‘rib chiqish kabi masalalar kiradi. [11] Shimoliy Irlandiya yer tribunali[12] va Uels qishloq xo‘jaligi yerlari tribunali[13] yurisdiksiyasi ham xuddi shunday tarzda masalalarni hal qilish bilan shug‘ullanadi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, tarixan Irlandiya va Shotlandiya yer sudlarining yurisdiksiyasi juda o‘xshashdir, uni yaratishdan maqsad ham kichik yer egalarning ijarasini nazorat qilish edi. Xuddi shu narsa Men orolidagi yerdan foydalanish sohasidagi sud tizimining maxsus organi - Manks yer sudi uchun ham amal qiladi, u ijaraga beruvchi va qishloq xo‘jaligi yerlarini ijaraga oluvchi o‘rtasidagi yerdan foydalanishning har qanday jihati bo‘yicha, jumladan, ijara miqdori, yerning hosildorlik holatini yaxshilash, yerning hosildorlik darajasini pasaytirganlik uchun kompensatsiya va boshqa masalalar yuzasidan arbitraj nizolarini ko‘rib chiqadi. Biroq, ikkinchisining o‘ziga xosligi shundaki, sudyalar tarkibi qishloq xo‘jaligi amaliyoti sohasida chuqur bilimga ega bo‘lgan 12 kishidan iborat bo‘lib, olti nafar sudya mulkdor - lizing beruvchilar, qolgan olti nafari – ijarachilar manfaatlarini himoya qiladi.

Amerika Qo‘shma Shtatlarida hozirgi kunga qadar yerga oid nizolarni ko‘rish bo‘yicha sudlar faqat Massachusetts va Gavayi shtatlarida ishlaydi, lekin ilgari bu kvazi-sud organlari ko‘plab boshqa shtatlarda va hatto alohida okruglarda ham ishlagan. Shunday qilib, 1898-yilda Torranse tizimi yer uchastkalarini ro‘yxatga olish sudi sifatida joriy etilishi munosabati bilan tashkil etilgan Massachusetts yer sudi bugungi kungacha faoliyat ko‘rsatmoqda. Sud yerga bo‘lgan mulk huquqini ro‘yxatdan o‘tkazish to‘g‘risida qaror chiqarishdan avval faqat kadastr muhandisi yer mulki to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni qidirib topib, sud muhokamasi davomida manfaatdor shaxslarning huquqiy da‘volarini aniqlagandan so‘ng qabul qiladi. Shundan so‘ng, sud yerga egalik huquqi to‘g‘risidagi guvohnoma shaklida ijro hujjati shaklida mujassamlangan qaror qabul qiladi. Shu bilan birga, sud Massachusetts shtati birinchi instansiya sudining yetti bo‘limidan biri sifatida birinchi instansiya sud organi bo‘lib, bir vaqtning o‘zida ro‘yxatga olish hujjatlarini tayyorlash, jumladan, birlamchi hujjatlarni yig‘ish, kadastrni yuritish va huquqni tasdiqlovchi hujjatlarni berish kabi masalalarda ma‘muriy organ funksiyalarini bajaradi. Sudning

yurisdiksiyasiga ro'yxatga olish funksiyalarini bajarish va soliq talablarini tasdiqlash bilan bir qatorda, ko'chmas mulk sohasidagi tegishli huquqiy munosabatlar, jumladan, yer uchastkalarini rayonlashtirish, bo'lish, ulushlarni taqsimlash va yer o'lchagich muhandislar uchun ko'rsatmalar berish kabi masalalar kiradi. [14]

Dominikan Respublikasidagi yer nizolari bo'yicha sud tizimi ikki darajadan iborat: markaziy, shimoliy, shimoli-sharqiy, sharqiy va janubiy yerlarning beshta yuqori yer sudlari, ularda birinchi instansiya sifatidagi 23 ta yer sudlarining qarorlari apellyatsiya tartibida ko'rib chiqiladi. [15] Dominikan Respublikasi Oliy yer sudlari va birinchi instansiya sudlarining 2007-yil 12-iyuldagi Nizomiga muvofiq, yer sudlarining yurisdiksiyasi nafaqat yer nizolarini ko'rib chiqish, balki ro'yxatga olish funksiyalarini amalga oshirish va ko'chmas mulk bilan bog'liq boshqa ba'zi masalalar yuzasidan ma'muriy huquqbuzarliklarni amalga oshirish bilan ham bog'liq hisoblanadi. Yuqoridagi Nizom yer sudining har qanday qarorining shakli va mazmuniga qo'yiladigan talablarni belgilaydi. [16] Sudlarning vakolatiga yer uchastkalariga nisbatan merosxo'rlarni aniqlash, yer bilan bog'liq bo'lgan ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni ro'yxatga olish, guvohnomalar berish, merosxo'rlarni belgilash orqali mulkni ixtiyoriy ravishda bo'linishini rasmiylashtirish hamda huquqni tasdiqlovchi hujjatlarning dublikatlarini berish [17] bilan bog'liq masalalar kiradi. Qolaversa, Avstraliyada ixtisoslashtirilgan sudlar Kvinslend va Yangi Janubiy Uels shtatlarida mavjud bo'lib, ular yerga oid nizolarni ko'rib chiqadigan sudlarga ega bo'lgan aksariyat mamlakatlarda bo'lgani kabi ro'yxatga olish organlari emas, balki yer va atrof-muhitga oid nizolarni ko'rish uchun haqiqiy sud organi hisoblanadi. Bu sudlar, odatda, nafaqat yer nizolarini ko'rib chiqish, balki atrof-muhitni muhofaza qilish qonunchiligini himoya qilish bilan bog'liq umumiy yurisdiksiyaga ega, bu ularni bir tomondan Ekologik sudlar deb atashga ham imkon beradi, chunki ular atrof-muhitni muhofaza qilish, rejalashtirish va yer nizolarini hal qilish uchun yagona mexanizm sifatida ishlaydi. Shunday qilib, Kvinslend yer sudi 1884-yilda Yer departamenti sifatida tashkil etilgan, 1898-yilda tayinlangan 3 sudyadan iborat sud organiga aylantirilgan. [18] Ayni paytda ushbu sud tarkibi sud raisi, 3 ta doimiy sudya, 2 ta o'rindosh bo'lmagan a'zo va sud registratoridan iborat. [19]

Kvinslend shtatining yer sudi va yer apellyatsiya sudi yurisdiksiyasiga yer majburiy ravishda olingan taqdirda uning qiymatini qoplash, soliq va ijara maqsadlarida yerning kadastr bahosiga shikoyat qilish, suvdan foydalanishga litsenziya berishni rad etish to'g'risidagi shikoyatlarni ko'rib chiqish, foydali qazilmalarni qazib olish uchun ruxsatnomalar berish va atrof-muhitni muhofaza qilish qonunchiligini buzganlik uchun kompensatsiyalarni belgilash, madaniy meros obyektlari bilan bog'liq masalalar, shu jumladan ushbu madaniy meros

obyektlarining nizomlarini ishlab chiqish va bunday obyektlarni boshqarish tartiblarini tasdiqlash, yerlarni davlat baholash va soliq to'lovchilarning yer manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vazirlik qarorlari ustidan shikoyatlar bilan bog'liq masalalar kiradi. [20] Ya'ni, bu sudlar aslida ma'muriy funksiyalarni emas, balki sudlovni ham bajaradilar. Bundan ham g'ayrioddiy va yuqori ixtisoslashgani Yangi Zelandiyada faoliyat yurituvchi Maori yerlar sudi bo'lib, u aslida aborigen yerlarini madaniy meros obyektlari sifatida himoya qiluvchi organ hisoblanadi, ya'ni aslida u nafaqat adolat funksiyalarini, balki atrof-muhit va yer uchastkalarini muhofaza qilish kabi funksiyalarni ham bajaradi. Maori yer sudi 1865-yilda Yangi Zelandiyaning mahalliy yerlar sudi sifatida tashkil etilgan. Sud jamoaga tegishli bo'lgan an'anaviy Maori yerlarini "Maoridan Maori" yerlariga aylantirish orqali Maori yerlarini sotib olishni osonlashtirish uchun tashkil etilgan. [21] Hozirgi vaqtda 1964-yilda tuzilgan Maori yer sudi Maori yerlarini sotish va ijaraga berish, jamoa yer kooperativlarini tashkil etish hamda Maori yerlarida va qirg'oq suvlarida baliqchilikni amalga oshirish bo'yicha yurisdiksiyaga ega hisoblanadi. Apellyatsiya tartibida Maori yer sudi qarorlari ustidan 1993-yilda tashkil etilgan, uch (yoki undan ortiq) Maori yer sudi sudyalaridan iborat Maori apellyatsiya sudiga shikoyat qilinishi mumkin. Maori yer sudi yoki Maori apellyatsiya sudiga Yangi Zelandiya Oliy sudidan qonun bo'yicha ko'rsatmalar berishi mumkin. Maori apellyatsiya sudi qarorlari ustidan kassatsiya tartibida Yangi Zelandiya apellyatsiya sudiga va nazorat tartibida Yangi Zelandiya Oliy sudiga shikoyat qilinishi mumkin. [22]

Okeaniyadagi kichik davlatlarning yer nizolari bo'yicha sudlarini 1921-yilda yerga egalik qilish yoki yerga bo'lgan boshqa huquqlar - ijara, servitut, yaylov bilan bog'liq barcha masalalarni hal qilish maqsadida tashkil etilgan Tongo Qirolligining Yer sudi misolida ko'rib chiqilishi mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda yerga oid nizolarni ko'rish bo'yicha alohida sud organlari quyidagi davlatlarda faoliyat ko'rsatmoqda: Daniya Qirolligi, Malta Respublikasi, Finlandiya Respublikasi, Fransiya Respublikasi, Shotlandiya, Shimoliy Irlandiya va Uelsning yer tribunallari, Tongo Qirolligi, Palau, Yangi Zelandiya, Kribati Respublikasi, Marshall orollari Respublikasi, Papua-Yangi Gvineya Mustaqil Davlati, Dominikan Respublikasi, Avstraliya, shuningdek, Amerika Qo'shma Shtatlarining alohida shtatlarida yer sudlari faoliyat yuritadi.

Bundan tashqari, Xitoy Xalq Respublikasida faoliyat yuritayotgan o'rmon xo'jaligi sudlari, qishloq xo'jaligi sudlari va yer uchastkalari sudlari ham ixtisoslashtirilgan yer sudlarining alohida turiga kiritilishi mumkin.

Shunday qilib, BMT tomonidan tan olingan 195 ta davlatdan faqat 18 tasida yerga oid nizolarni ko'rish bo'yicha maxsus sudlar mavjud.

Ba'zi manbalarda yurtimizda ham ixtisoslashtirilgan maxsus yer sudlarini tuzish haqida fikrlar ham ko'zga tashlanadi. Qolaversa, rus olimlari K.S. Levashkin va A.Y. Chikildina ta'kidlashicha, ixtisoslashtirilgan maxsus yer sudlarini yer nizolarini yanada samarali va sifatli ko'rib chiqishga yordam beradi. [23]

Biroq, bizning fikrimizcha, zamonaviy davrda yer nizolari bo'yicha ishlarning ko'p emasligini hisobga olgan holda alohida yurisdiksiyaviy yer sudlarini yaratishning hojati yo'q. Yerga oid huquqbuzarliklar uchun huquqiy javobgarlikning paydo bo'lishi va qo'llanilishi bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish kompleks yondashuv asosida hal etilishi, shuningdek, yerga oid nizolarni hal etish nafaqat mulkiy huquqlar bilan ham o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda, shuningdek, tabiiy resurslar va atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati bilan bog'liq holda, biz ixtisoslashgan yer sudlarini yaratish bo'yicha emas, balki dunyoning ko'plab mamlakatlarida faol rivojlanayotgan sudyalalar o'rtasida ixtisoslikni shakllantirish bo'yicha pozitsiyani himoya qilish mumkin deb hisoblaymiz. "Mutaxassislik tamoyili" – ayrim toifadagi ishlarni sudlarga topshirish asosida konstitutsiyaviy qadriyatlarni himoya qilish va himoya qilish samaradorligini oshirishdir. [24]

Qolaversa, yurtimizda fuqarolik sudlarini ixtisoslashtirish harakatlari ham boshlangan. Jumladan, "Oilalarni mustahkamlash va xotin-qizlarning faolligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori (PQ-401, 21.12.2023 y.) ga muvofiq, fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo sudlarda oilaviy nizolarni ko'rishga ixtisoslashgan sudyalalar korpusi shakllantirildi. Ya'ni 2024-yil 1-fevraldan tajriba tariqasida fuqarolik ishlari bo'yicha Samarqand shahar, Namangan tumanlararo va Mirzo Ulug'bek tumanlararo sudlarining 2 nafardan sudyasini oilaviy nizolarni ko'rish bo'yicha ixtisoslashtirgan holda ushbu sudlarda "Oila sudyalari" tashkil etildi. Xuddi shu singari, yuqorida keltirilgan rivojlangan davlatlar tajribasini o'rgangan holda tajriba tariqasida yer bilan bog'liq nizolar ko'p bo'lgan ayrim hududlarda 2 nafardan sudyani yer bilan bog'liq nizolarni ko'rish bo'yicha ixtisoslashtirgan holda ushbu sudlarda "Yer sudyalari"ni tashkil etish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Qolaversa, ushbu tajriba samarali natija ko'rsatsa respublikamizdagi barcha fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarda ixtisoslashtirgan "Yer sudlari"ni tashkil etish kutilgan natijani beradi deb o'ylaymiz.

Yer nizolari sudining tashkil etilishi BMTning Yevropa Iqtisodiy Komissiyasi tomonidan 1998-yil 25-iyunda Orxusskda (Daniya) qabul qilingan "Atrof muhitga taalluqli masalalar bo'yicha axborot olish, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki va odil sudlovdan foydalanish to'g'risida"gi Konvensiyasi talablariga ham mutanosibdir. Xususan, uning 21-rahbariy prinsipi davlat atrof muhitga taalluqli

ishlar bo'yicha huquqni muhofaza qilishning zamonaviy, munosib va samarali usullarini, shu jumladan, vaqtinchalik va doimiy sud ta'qiqlarini taqdim etish uchun huquqiy tartibga solish tizimini belgilashi lozimligini mustahkamlaydi. Davlat kompensatsiya va restitutsiyadan foydalanish masalalarini hisobga olish lozim. [25]

XULOSA

Ushbu ilmiy tadqiqot ishi yakunlari shundan dalolat beradiki, yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanish hamda ularni muhofaza qilishda sud himoyasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, u yer nizosi kelib chiqqanda, buzilgan huquqni tiklashga, sodir etilgan g'ayriqonuniy xatti-xarakatlarni bartaraf etishga, qonun buzilishlarini oldini olishga xizmat qiladi.

Ammo, tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, yer nizosi kelib chiqqanda, yer huquqbuzarligi sodir etilganda qo'llaniladigan jazo choralari, sud amaliyoti bugungi kun talabi darajasida emas, ko'pgina yer nizolari sudgacha yetib kelmaydi. Shu sababdan, yerga oid huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ishlarni sudda ko'rish borasidagi sud amaliyotini takomillashtirishga uchun quyidagi xulosa va tavsiyalarni ilgari surishimiz mumkin:

Birinchidan, ishda fuqarolarning arizalari va qonuniy talablarini tez va sifatli ko'rib chiqilishini ta'minlash uchun hamda fuqarolik sudlari tizimini takomillashtirish maqsadida faqatgina yer nizolarini hal etuvchi ixtisoslashgan yer sudlarini tashkil etish taklifi asoslab berildi.

Ikkinchidan, bunda yer sudlari tarkibini shakllantirishning alohida tartibini ko'zda tutish maqsadga muvofiq sanaladi. Ya'ni, bunda professional sudyalardan bir qatorda mahalliy hokimiyat vakili (yer masalalari bo'yicha mutaxassis) va kadastr qo'mitasi vakili (yer bitimlarini ro'yxatga olish bo'yicha mutaxassis) ni birlashtirish yoki ularni ekspert sifatida majburiy jalb etish tartibini ko'zda tutish ham foydadan xoli bo'lmaydi. Yer sudlarining vazifasi nafaqat buzilgan huquqlarni tiklash, balki jabrlanuvchi tomonga yetkazilgan zararni to'la hajmda qoplash ham bo'lishi darkor.

Uchinchidan, ayni damda yer nizolari bo'yicha sudlarni tashkil etishda quyidagi 12 ta muhim masalalar bo'yicha qaror qabul qilish lozim bo'ladi: sud turi; yurisdiksiyasi, darajasi, hududiy faoliyati; ish hajmi; protsessual huquq layoqati; xarajatlar; ilmiy va texnik ekspertizadan foydalanish imkoniyati; nizolarni hal qilishning muqobil yo'llari; sudyaning vakolati; ishlarni boshqarish; qarorni ijro etish va huquqiy muhofaza qilish usullari.

To'rtinchidan, yerga oid nizolarning ahamiyati va ularning o'ziga xosligi yuzasidan yer protsessual kodeksini ishlab chiqish yoki Fuqarolik protsessual kodeksida alohida bob tashkil qilib, yer nizolari toifasidagi da'volarni hal etishning o'ziga xos xususiyatlarini qonun hujjatlarida mustahkamlab qo'yishni talab qiladi.

Xususan, Fuqarolik protsessual kodeksida yer nizolarining o‘ziga xos protsessual xususiyatlari haqida alohida bob loyihasida yer nizosi tushunchasi va xususiyatlari, yer nizolarining sudga taalluqliligi va sudlovga tegishliligining o‘ziga xos xususiyatlari, yer nizolarini ko‘rib chiqishda taraflarning huquq va majburiyatlari, yer nizolarini ko‘rib chiqish muddatlari, yer nizolari bilan bog‘liq ishlarda dalillarning o‘ziga xos xususiyatlari, yer nizolari bilan bog‘liq ishlarda ekspert va mutaxassis jalb qilinishi majburiy bo‘lgan holatlar, yer nizolarini hal qilish, yer bilan bog‘liq ishlar bo‘yicha chiqarilgan hal qiluv qarorlarini ijro qilish, ayrim toifadagi yer nizolarini ko‘rib chiqishning o‘ziga xos xususiyatlari kabi moddalar bo‘lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Гражданское судопроизводство Англии. – М., 2008.; Internet sayti: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Ассизы>
2. Weeks, M.C. The First Land Court of Kentucky, 1779–1780. By Samuel M. Wilson. (Lexington, Kentucky, 1923. 164 p.) // Journal of American History. - 1924. – Vol. 11. - Issue 3. - P. 450, 451.
3. Ryan, P. Court of Hope and False Expectations: Land and Environment Court 21 Years On // Journal of Environmental Law. - 2002. - № 14 (3). - P. 301–315.
4. Taylor, M.F. & Bradfute, R.W. The Court of Private Land Claims: The Adjudication of Spanish and Mexican Land Grant Titles, 1891-1904 // The Western Historical Quarterly. - 1976. - № 7 (2). - P. 202.
5. Чикильдина А.Ю. Земельные суды: зарубежный опыт // Политика, государство и право. - 2014. - № 2. URL: <http://politika.snauka.ru/2014/02/1245> (murojaat qilingan sana: 05.11.2024).
6. Kay L. Tidwell. International Asset Transfer: An Overview of the Main Jurisdictions: A Practitioner’s Handboo / Walter de Gruyter. - 2010. - P. 175.
7. URL: <https://domstol.dk/tinglysningsretten/om-tinglysningsretten/statistik/>
8. Thierry Fossier. La justice: manuel à l’usage des intervenants sociaux. Actions sociales. Collection Actions sociales / Esf Editeur, 2001. - P. 68, 69.
9. Roger Perrot. Institutions judiciaires, 13e éd., Paris, Montchestien, 2008 (ISBN 978-2-7076-1593-0). - P. 155, 156.
10. URL: www.scottish-land-court.org.uk
11. Clark B., Keegan G. Scottish Legal System Law Essentials. Edinburgh University Press, 2014. – P. 83, 84.
12. URL: <https://www.mass.gov/info-details/a-brief-history-of-the-land-court>
13. URL: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/dom68472.pdf> .

14. Fabio J. Guzmán Ariza. Ley 108-05 de registro inmobiliario: comentada, anotada y concordada con sus reglamentos: con actualización continua Colección Leyes anotadas. Gaceta Judicial Colección «Leyes Anotadas». - 2009. - P. 215 - 220.
15. URL: https://ji.gob.do/?page_id=419
16. Roberts S.H. History of Australian Land Settlement/Routledge, 2013. - P. 321, 322.
17. URL: https://www.courts.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0007/269350/lcr-annualreport-2008-09.pdf
18. Чикильдина А.Ю. Земельные суды: зарубежный опыт // Политика, государство и право. - 2014. - № 2. URL: <http://politika.snauka.ru/2014/02/1245> (murojaat qilingan sana: 05.11.2024).
19. URL: <https://teara.govt.nz/en/te-kotiwhenua-maori-land-court/print>
20. URL: <https://www.maorilandcourt.govt.nz/assets/Documents/Publications/MLC-150-years-ofthe-Maori-Land-Court.pdf>. – P. 119 - 121.
21. Левашкина К.С., Чикильдина А.Ю. Земельные суды в России: проблемы и перспективы // Аграрное и земельное право. - 2014. - № 4 (112). - P. 119 - 125.
22. Алешкова И.А., Макеева Ю.К. Конституционные основы организации и функционирования судебной власти в России: сб. ст. «Актуальные проблемы конституционно-правовых основ судебной власти в государствах постсоветского пространства / под ред. И.А. Умновой (Конюховой). - 2017. - С. 183 - 219.
23. Konvensiyaning rasmiy sayti havolasi: www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/ce